

Дмитар ТАСИЋ*

КОНТРАОБАВЕШТАЈНА СЛУЖБА (КОС)
И РЕЗОЛУЦИЈА ИБ

*Прилог истраживању историје
војне службе безбедности*

ABSTRACT: One of the Yugoslav institutions especially endangered by the events in 1948th was Yugoslav army. Main role in investigation, arrests and interrogation of the Resolution of Informbeureau's supporters within it was assigned to Counter-Intelligence Service. The paper shows the example of KNOJ and the way that mentioned events influenced the one of the elite army formations. A work itself was based on the documents preserved at Military archive in Belgrade.

KEY WORDS: *KOS, Resolution of Informbeureau, KNOJ, UDB-a.*

Све до доношења Резолуције ИБ, као и првих месеци после тога, рад КОС првенствено је био усмерен у правцу разоткривања непријатељског деловања са позиција „поражених снага” у претходном рату, као и спречавању свих осталих негативних појава попут дезертерства и саботажа. Међутим, доношење Резолуције ИБ утицало је на постепен преображај југословенског безбедносног сектора, самим тим и КОС као његовог интегралног дела. Преображај није био организационе природе већ идеолошке. Иако су у претходном периоду на видело почеле да излазе прве „пукотине” у односима ФНРЈ и СССР, чињеница да је дојучерашњи узор, покровитељ и савезник изнео озбиљне оптужбе на рачун југословенског партијског и државног руководства и да је позвао здраве снаге унутар партије да преузму контролу деловања је шокантно, али не и паралишуће. После почетног шока наступило је и отрежњење.

* Аутор је научни сарадник у Институту за стратегијска истраживања у Београду.

До краја 1948. године сукоб се није тако јасно и отворено манифестовао као у следећој години и даље. Као да су на неки начин, барем је тако изгледало са југословенске стране, врата потенцијалног помирења остала одшкринута.¹ Војска, као један од „угаоних каменова” режима нашла се у посебно тешкој ситуацији. Пред њене припаднике постављао се низ сложених питања на које није било лако одговорити.

Ко је и зашто у овом сукобу био у праву?

Како се поставити у новој ситуацији?

Какве ће бити војне и безбедносне последице овог сукоба?

Већ 18. августа 1948. године закључено је да је било потребно да се појачају мере према официрском саставу, за који је речено да се налазио на удару малограђанске стихије. Између осталог, требало је проверити прошлост официра, појачати агентурни рад, борити се за оне људе којима треба помоћ да не би отишли на позиције ИБ, борити се против фамилијарности, борити се за „правиан критеријум за хапшење”, чувати морални лик „официра и комунисте”, обратити пажњу на оне који су се у почетку колебали или се држе резервисано, на оне који слушају страни радио програм и препричавају вести. У вези са конкретним методама речено је да се посебно треба посветити питању сарадника – официра које је требало што више врбовати „на бази компромитујућег материјала из прошлости”. Посебно треба обухватити све оне који су били на школовању у СССР. Разрада преступника по ИБ је требало да буде брза уз коришћење свих средстава (није напоменуто дозвољених или недозвољених - прим. Д. Тасић).²

Доминирајућа идеолошка компонента сукоба са СССР довела је до тога да су се КОС и УДБ као тајне службе током његовог трајања дефинитивно конституисале у „политичку полицију”. Веза коју је КОС у свом раду требало да успостави са партијском организацијом у војсци, пре свега са политичким комесарима, додатно је нагласила овај аспект деловања.

Са сложенешћу идеолошког сукоба са ИБ дошло је до усложњавања термина „непријатељске делатности”, односно њених различитих појава везаних за сукоб са ИБ. Иступи против обавезног откупа, формирања сељачких радних задруга и уопште мера на селу најчешће су везивани уз такозване „наступе са позиција ИБ” јер су ове мере управо имале за циљ отупљивање идеолошке оштрице критика које су долазиле из Москве.

¹ Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama 1949 – 1955*, Zagreb 1988, н. д. стр. 29.

² Војни архив (ВА), Архива Војно-безбедносне агенције (АВБА), 1-6.3.02, Саветовање одржано 18. августа 1948. године са начелницима управа КОС-а војних области, морнарице, ваздухопловства КНОЈ-а и Гардијске дивизије.

Сукоб са ИБ иницирао је повећање будности КОС-а. Актуелна проблематика је темељно и редовно претресана путем саветовања на којима су вршене анализе и подношени реферати о различитим питањима. На тај начин, проблем ИБ-а је придодат постојећем броју проблема.

Сукоб са ИБ-ом у ЈА одвијао се у два периода. У првом, у месецима непосредно после Резолуције и током 1949. године, појединци који су се изјашњавали у прилог ИБ-а, у практичном смислу су откривали сами себе. Сходно томе, према њима су спровођене мере попут партијских казни или искључења из КПЈ, прекомандовања или демобилисања, али и затворских казни. И у том првом периоду могуће је направити разлику између 1948. и 1949. године.

Током 1948. године у ЈА је забележено 2.328 случајева јавног иступања негативног или непријатељског карактера. Од тог броја:

- 1.409 се односило на официре,
- 252 на подофицире,
- 397 на војнике,
- 58 на војне службенике,
- 28 на грађанска лица,
- 25 на војне студенте,
- 28 на војне питомце
- 13 на војне стипендисте.

По националном саставу највише је било Срба – 1.114, затим Хрвата - 513, Словенаца – 161, Црногораца – 296, Македонаца – 97, муслимана – 42, Албанаца 12, Мађара – 24 и осталих - 69.

Разумљиво да је по организованости највише било чланова партије – 1.606, кандидата - 21 и чланова Народне омладине – 120. Остали су били неорганизовани. Занимљиво да је међу њима било и 93 официра и 65 подофицира бивше југословенске војске. На партијским састанцима иступило је 432 лица, а мимо партијских састанака пред појединцима 978, пред више људи 782 и у групи где су се међусобно солидарисали њих 66.

Од укупног броја иступника:

- 393 је било за Резолуцију ИБ у целини,
- 838 по више питања,
- 851 по једном питању,
- 169 само за Арсу Јовановића,
- 72 само за Хебранга и Жујовића.

Од иступника укупно је ухапшено 337 особа, од којих је 80 осуђено још током 1948, њих 117 је крајем године још било у поступку, док су осталих 140 пуштени са казнама или без њих. Од осталих мера:

- 433 је демобилисано,
- 81 је чекао на демобилизацију,
- 80 је прекомандовано,
- 81 је упућен у дисциплински батаљон,
- 41 је упућен на нижу дужност,
- 95 је „саветовано”,
- против 940 још нису покренуте никакве „командне или судске мере”.

Партијске мере су се односиле на 690 искључених, 49 кажњених осталим партијским казнама, 627 критикованих, док против њих 122 нису предузете никакве мере.³

По месецима, број иступања по линији ИБ-а током 1948. године изгледао је:

- јун: 31,
- јул: 1.343,
- август: 571,
- септембар: 142,
- октобар: 49,
- новембар: 35,
- децембар: 24.

За 133 случаја иступања није могло да се утврди у ком месецу су се догодили. После масовних иступа у јулу, због одлучног одговора партије и служби безбедности дошло је до постепеног пада у наредним месецима.⁴

Од официра који су се у првом тренутку изјаснили за Резолуцију у саставу армије на дужностима је остало:

- 100 политичких руководилица од 230,
- 243 командних руководилица од 356,

³ ВА, АВБА, 38 – 6.3.03.2, Десетогодишњи извештај Управе КОС 1944-1954. А. Борба против коминформа и руске агресије. 1. Вербална иступања и удруживање против народа и државе.

⁴ ВА, АВБА, 16-6.3.03.2, Извештај КОС МНО за 1949. годину, Рад непријатеља у току 1948. год. и борба против њега.

- 204 штапских руководиоца од 451,
- 232 командно-позадинских руководиоца од 310.

Према ставовима КОС, судске мере кажњавања преступника по линији ИБ-а су биле благе. Наиме, од 337 ухапшених, 92 је ослобођено кривичног гоњења, а 116 осуђених је осуђено на 1.846 месеци затвора – по 16 месеци у просеку. Критиковани су судски органи због благог критеријума и затражена је интервенција преко партијског руководиоца како би сви органи у потпуности спроводили и заступали линију КПЈ. Према ставу КОС-а разлика између вербалних престапа и бекства са оружјем преко границе, или припрема атентата била је мања од милиметра. Чињеница да органи КОС-а у прво време нису на уобичајен начин пратили активност потенцијалних преступника и сакупљали материјал за кривично гоњење похваљена је и оправдавана спречавањем даљег међусобног повезивања присталица ИБ и ширења њиховог рада. Вербални иступ за ИБ је представљао позив на побуну и солидарисање са њом.⁵

Управо у овој формулацији КОС-а треба тражити објашњење за такав наступ његових органа у првим месецима после објављивања Резолуције. Народна изрека „у страху су велике очи” нашла је практичну примену у великом броју дојава, хапшења, суђења, казни, прекоманди, демобилизација и другог. Методи партијског рада попут састанака, реферисања, критика и другог омогућили су да се присталице ИБ-а јавно декларишу. Остало је само да органи безбедности искористе постојеће ресурсе и у брзом поступку елиминишу сваки потенцијални отпор или просто политичко неслагање. За идеализам, искреност, другарство, војничку или партијску солидарност просто није било места, штавише, ове карактеристике су искоришћене и у великом броју случајева злоупотребљене. Ишло се на спречавање илегалних дискусионих центара, девиза је била „данас иступа, сутра на партијски састанак”. Према томе, по признању самог КОС-а „није ни било за суд неког нагомиланог материјала”.⁶

За разлику од 1948. године, у 1949. години укупан број престапа по линији ИБ-а повећао се и износио је 3.200 случајева. Од тог броја:

- 1.300 се односило на официре,
- 280 на подофицире,
- 580 на војнике.

⁵ ВА, АВБА, 38 – 6.3.03.2, Десетогодишњи извештај Управе КОС 1944-1954. А. Борба против коминформа и руске агресије. 1. Вербална иступања и удруживање против народа и државе.

⁶ ВА, АВБА, 16 – 6.3.03.2, Извештај КОС МНО за 1948. годину.

Ухапшено је 905 особа од којих је 480 било официра, 137 подофицира, 189 војника, 17 војних службеника и 182 грађанска лица. Међу официрима 56 је имало више чинове (3 пуковника, 11 потпуковника и 42 мајора), 70 њих су били политички руководиоци, а 100 се налазило на командним дужностима. По националном саставу највећи број је Срба - 608, али како и саме анализе кажу, у очи је упадао сразмерно велики број Црногораца – 153, наспрам 87 Хрвата или 32 Словенца.

Међутим, и органи КОС-а су следили уобичајену партијску праксу да се за савремене преступе или грешке тражила њихова клица или негативност у прошлости. Тако је анализа партијског стажа иступника по ИБ указивала да је 65% било чланова партије од 1944. и 1945. године – то је указивало на недовољну партијску изграђеност. Напоменуто је да је 50 иступника прекидало службу у армији због дезертирања, да су 32 била заробљена – што би требало да укаже на њихово невојничко понашање. Међутим, било је и 20 предратних чланова КПЈ. Ту се појављује један нови моменат у анализи. Наиме, статистика, према мишљењу припадника КОС, није могла довољно добро да укаже на прави карактер иступника који су били „галерија типова туђих радничкој класи и њеној борби“. Тек су појединачна ислеђивања и сазнања добијена тим путем омогућила да се они прикажу индивидуално као амбициозни „мрачни типови“ који су, „очекујући коњукуру каријеризма у условима руске окупације, желели да се пробију по сваку цену“.⁷ Касније су, према утврђеном обрасцу, у употребу ушле још оштрије формулације које у највећем броју случајева вероватно нису биле истините. Тако је речено да је већина војних лица која су се изјаснила за Резолуцију ИБ и раније била партијски и дисциплински кажњавана, да су у малом броју били на одговорним командним дужностима, да су се међу њима нашли „разни каријеристи и болесно амбициозни руководиоци, фракционаши и демагози, познати колебљивци, деморализатори и паникери из доба рата и тешких ситуација, као и лица незадовољна положајем и одликовањима, разни сапутници револуције и малограђански елементи“. Према непотпуним подацима, око 4500 припадника војске се изјаснило за Резолуцију ИБ-а, колебало се или солидарисало са члановима своје породице или рођацима. Од тог броја 300 је било из састава УДБ.⁸

⁷ ВА, АВБА, 38 – 6.3.03.2, Десетогодишњи извештај Управе КОС 1944-1954. А. Борба против коминформа и руске агресије. 1. Вербална иступања и удруживање против народа и државе.

⁸ *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945-1985, Vojna bezbednost*, том 12, VINC, Београд 1986, стр. 75.

У периоду од 1948. до 1952. године, пред војним судовима је због разних кривичних дела која су била у вези са Резолуцијом ИБ правослажно осуђено 2.659 особа, од тога:

- четири генерала,
- 1.700 официра,
- 188 подофицира,
- 293 војника,
- 107 милиционера,
- 255 грађанских лица.

У првом тренутку, током 1948. године временске казне су биле „релативно благе”, да би током 1949. године биле пооштрене тако да је просечна казна за деловање по линији ИБ-а износила осам година строгог затвора. Изречено је и 59 смртних казни, већим делом онима који су осуђени у одсуству.⁹ Касније су, када је започео поступак помиловања, већим делом замењене за временске казне.¹⁰ Упечатљив је пример капетана Рада Мрђеновића који је током 1948. године због иступања по линији ИБ-а отпуштен из активне службе, а поступак против њега је потом био обустављен. Већ у децембру исте године он је пребегао у Мађарску где се придружио кампањи ИБ-а против ФНРЈ. Поред писања и наступа на радију, он се три пута тајно враћао у Југославију где је вршио разне обавештајне и субверзивне задатке. Приликом трећег боравка је ухапшен и пресудом Војног суда у Загребу од 29. марта 1951. године осуђен на смрт. Смртна казна над Мрђеновићем је извршена, док су четворица припадника његове групе осуђена на временске казне.

Смртна казна је извршена и над заставником Василијем Недељковићем, који је са седморицом саучесника запалио војно складиште у Нишу. Пресудом нишког војног суда од 28. априла 1949. године Недељковић и још тројица другова су осуђени на смрт док су остали осуђени на временске казне.¹¹

У другом периоду, од 1950. година па надаље присталице ИБ-а се нису тако често отворено изјашњавале, почеле су да се тајно организују и делују субверзивно. Због тога, припадници КОС-а су били приморани

⁹ *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945 – 1985, Vojni pravosudni organi i organi pravne službe JNA, VIZ, Beograd 1986, str. 250.*

¹⁰ О начину кажњавања и искуствима из боравка на одслужењу казни припадника ЈА видети: Војан Димитријевић, *Od Staljina do Atlantskog pakta; Armija u spoljnoj politici Titove Jugoslavije 1945-1958*, Službeni list SCG, Beograd 2005, поглавље *Упућивање у место боравка Mermer*, стр. 145-151.

¹¹ *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945 – 1985, Vojni pravosudni organi i organi pravne službe JNA, VIZ, Beograd 1986, str. 250.*

да наставе да развијају и контролишу своју агентурну мрежу, то јест, да се боре уобичајеним методама и средствима. Ако би се до имена појединаца и група дошло на основу дојава или током „разраде”, следило би привођење и ислеђивање. Циљ ислеђивања било је признање кривице, то јест, изјашњавање у прилог резолуције. У другом периоду, у највећем броју случајева осумњичени су пружали одлучан отпор таквим настојањима, негирајући било какву везу са ИБ-ом и своје „издајничко” понашање и ставове. Кључна улога у прибављању потребних информација припадала је припадницима агентурне мреже, такозваним информаторима и резидентима. Информатори су врбовани и постојали су различити методи врбовања. Најчешће коришћен метод био је позивањем на патриотску и партијску свест, али није избегаван ни метод врбовања компромитујућим материјалом. Међутим, и у врбовању је било много произвољности и непоштовања процедуре. Тако су особе врбоване без претходних провера поузданости, или о врбовању појединца нису састављани извештаји. Посебну пажњу је требало посветити избору квалитетног кадра за информаторе који би по демобилизацији и даље чували тајну. Појава која је угрожавала ефикасан рад КОС-а била је такозвана деконспирација, односно откривање идентитета информатора или резидената, а то се најчешће дешавало услед грешки официра КОС који није пратио стандардну процедуру везану за припрему информатора или избор места на којима су одржавани састанци са информаторима. Тако је у 11. дивизији током 1949. године било 18 случајева деконспирисања, а на нивоу целог КНОЈ-а укупно 117.¹²

У агентурно – информативној мрежи КОС-а налазила су се 2.972 официра (6% укупног броја у ЈА), тако да је на 17 официра долазио један сарадник КОС-а.¹³

Приликом изградње мреже сарадника ишло се исувише шаблонски, тежило се масовности, као да је требало достићи да у свакој десетини буде по један сарадник КОС-а (што је само представљало некритичко усвајање совјетских модела – прим. Д. Тасић). На тај начин је створена мрежа за општу контролу у јединицама, не само безбедносно. Такође, састанци су одржавани редовно, али често и без потребе.¹⁴

На пример, у КОС КНОЈ-а нису били претерано задовољни стањем свог кадра. За то незадовољство било је више разлога, али би они најважнији били:

¹² ВА, АВБА, 11 – 6.3.02, Записник са конференције у Управи КОС-а КНОЈ-а 8,9. и 10. фебруара 1950. године – По агентури.

¹³ ВА, АВБА, 16-6.3.03.2, Извештај КОС МНО за 1948 и 1949. годину

¹⁴ ВА, АВБА, 16-6.3.02, Саветовање у КОС-у 1951, стр. 33.

- низак ниво стручне спреме, само мали број официра је имао четири године гимназије са малом матуром,
- лоша ситуација по питању културне изградње кадрова јер због честих боравака на терену и обилазака повереника није било прилике да официри КОС посећују културне манифестације, позоришне представе и филмске пројекције.¹⁵

Такође, истакнуто је да:

- будност треба да буде ослонац у даљој борби против ИБ,
- положај официра КОС у партијским телима треба да се поправи, то јест, да се осећало неповерење и страх од официра КОС па су избегаване расправе у присуству официра КОС
- војно-стручној обуци мора да се посвети посебна пажња,
- да официри КНОЈ уопште морају да буду свесни да њима многе ствари преко којих се у оперативним јединицама прелазило, нису допуштене и да су и они због посебног статуса КНОЈ у ствари били официри безбедности.¹⁶

КОС и Резолуција ИБ-а: пример КНОЈ-а

КНОЈ као самостална, и у неку руку елитна војна формација имао је посебно место у борби са новим изазовом. У новим околностима, у веома тешком положају нашле су се граничне јединице КНОЈ, и то управо оне које су се налазиле на југословенским границама према ИБ земљама. Ту је, буквално преко ноћи један миран, готово неприметан и спокојан гранични режим замењен готово ратним стањем, а дотад готово необележена и непоседнута гранична линија претворена у гранични фронт на коме је повремено долазило до озбиљних инцидената, између којих је трајао тихи и константни обавештајно-субверзивни рат. За поједине припаднике КНОЈ који се нису слагали са политиком свог руководства бекство преко границе, то јест дезертирање, представљало је вид практичне демонстрације тог неслагања. Повећање ефектива граничних јединица на источним границама поставило је пред особље КОС нове задатке и од њих и политичких руководиоца захтевало додатни напор у контролisanу стања и неутралisanу негативних појава. Међутим, за разлику од југословенских западних граница, где су слу-

¹⁵ ВА, АВБА, 11 – 6.3.02, Записник са конференције у Управи КОС-а КНОЈ-а 8,9. и 10. фебруара 1950. године – Реферат о кадру.

¹⁶ ВА, АВБА, 11 – 6.3.02, Записник са конференције у Управи КОС-а КНОЈ-а 8,9. и 10. фебруара 1950. године – По агентури.

чајеви бекства преко границе углавном били везани за економске па тек онда идеолошко-политичке разлоге, на источним границама ови случајеви првенствено имају идеолошко-политичку конотацију. Такође, као и код вербалних иступа за резолуцију ИБ, у великој већини случајева починиоци бекства преко границе у земље ИБ били су официри, док је то мање везано за подофицире и војнике. Супротно од овога, на југословенским западним границама главнину дезертера чинили су војници – уз, наравно, велики број цивила.

Са 16.000 људи, до краја 1950. године, састав граничних јединица КНОЈ повећан је на 21.000. То је захтевало да се мрежа информатора и резидената прилагоди. Међутим, све до априла 1949. године било је 70 караула на којима није било обавештајне мреже. Издвојеност и међусобна удаљеност караула и објеката у великој мери су отежавали рад батаљонским официрима КОС. Редовност одржавања састанака је доведена у питање јер је један гранични батаљон покривао и до 150 км граничне линије. У тренутку када би дошао до карауле, официр КОС је морао да се довија на разне начине како би организовао тајни састанак са информатором, који често и није био ту већ на стражи или у патроли. Ако је и био ту, обично је као и остали војници који нису били на дужности спавао. Упркос томе, уз помоћ других официра Управе КОС КНОЈ, до краја 1950. године створена је мрежа од укупно 2.542 информатора, резидента, спољна информатора и контра-диверзиона информатора. Због осетљивости службе на граници посебна пажња је посвећена раду са официрима информаторима. Спољни информатори су били цивили који су живели и боравили у пограничном рејону и њих је до краја те године било 224. Међутим, често се дешавало да поједини међу њима већ раде за УДБ са којом, према наводима КОС КНОЈ, није постојала квалитетна координација у раду. Посебно питање је представљала могућност да поједини информатори по демобилисању наставе да сарађују са КОС-ом. Занимљиво је да је КОС КНОЈ понудио УДБ-и да се поменути информатори по демобилисању „препусте” УДБ-и. Међутим, одатле је стигао одговор да они већ имају довољан број информатора, а да им бивши информатори КОС-а „нијесу потребни пошто су врбовани на патриотској основи”.¹⁷

Као и другде у ЈА, избијање сукоба са ИБ-ом ставио је официре КОС у КНОЈ у необичну позицију с обзиром на чињеницу да су до тада они били усредсређени на борбу са такозваним „класним непријатељем”. Непосредно пре догађаја око Резолуције ИБ донета је одлука да се из агентурне мреже КОС избаце руководиоци (официри – прим.

¹⁷ ВА, АВБА, 11-6.3.02, Саветовање у КОС-у 1950, стр. 133.

Д. Тасић), тако да је у кључном моменту било онемогућено праћење управо оне групе код које се деловање по линији ИБ-а највише испољило. Тако је 1948. године у 74. пуку 7. дивизије КНОЈ-а партијска организација у првом тренутку покушала да састав јединице упозна о линији КПЈ, а тек по добијању конкретне директиве предузете су прве мере против оних који су иступали по линији ИБ: петоро је искључено из партије и демобилисано, од којих је тројицу одмах по демобилисању ухапсила УДБ. Једна особа је упућена у дисциплински батаљон. У тој јединици током 1949. године од 14 особа које су иступале по линији ИБ-а две су ухапшене и од њих један је осуђен, а други демобилисан, остали су кажњени разним партијским и дисциплинским казнама. Посебно је истакнуто координисано деловање органа партије и КОС.¹⁸

У току 1949. године у свим јединицама КНОЈ било је укупно 213 иступања по линији ИБ, од чега 157 отворених и 56 скривених.¹⁹

Због чега су све припадници КНОЈ, али и других јединица ЈА, били окарактерисани као преступници по линији ИБ?

Иступи појединаца који су делимично или у потпуности били на линији ИБ сводили су се на: у КПЈ није било демократије, да су представници КПЈ требало да оду на заседање ИБ у Букурешту, да у ЦК КПЈ има грешака, да бољшевици знају шта раде, и тако даље.²⁰

Тако је, на пример, ст. водник Вељко Зиндовић изјавио да је Божо Љумовић старији члан партије и од Тита и да му „свакако треба веровати“. Зиндовић је ухапшен и потом демобилисан да би по демобилизацији поново био ухапшен, овога пута од УДБ-е.

Сличан случај догодио се са ст. водником Ђеримом Дураковићем који је „под утицајем са терена“ изјавио да је политика КПЈ према селу погрешна, да у Резолуцији ИБ има много тачних ствари, као и да Арсо Јовановић није издајник. И Дураковић је ухапшен и осуђен.²¹

Комесар 16. батаљона 32. пука капетан Гојко Вујовић је изјавио да не треба раскринкавати Стаљина, због чега је батаљонски официр

¹⁸ ВА, АВБА, 11 – 6.3.02, Записник са конференције у Управи КОС-а КНОЈ-а 8, 9. и 10. фебруара 1950. године.

¹⁹ Војни архив (ВА), Југословенска народна армија (ЈНА), Команда КНОЈ и ГЈЈ, Инв. бр. 3719 - 19, Извештај Опумоћства ЦК КПЈ за КНОЈ Опумоћству ЦК КПЈ за Југословенску армију, бр. 2719 од 19.5.1950. године. Записник са састанка одржаног 12. маја 1950. године.

²⁰ ВА, АВБА, 11-6.3.02, Саветовање у КОС-у 1950, стр. 133.

²¹ ВА, АВБА, 11 – 6.3.02, Записник са конференције у Управи КОС-а КНОЈ-а 8, 9. и 10. фебруара 1950. године – Дискусија – Утицај терена на јединице КНОЈ-а, непријатељска агитација и пропаганда (Форме) наше проту-мјере.

КОС у сарадњи са партијском организацијом искључио Вујовића из партије и уклонио га из јединице.²²

Један од најозбиљнијих инцидената у КНОЈ који је био у вези са ИБ био је случај комесара граничног батаљона Ратка Булатовића, који се повезао са групом присталица ИБ из Бијелог Поља (у овом граду присталице ИБ су се прве организовале).²³ Групу су чинили средњи партијски функционери и било их је 18. Они су намеравали да заједно пређу југословенско-албанску границу и пребегну у Албанију, али су у акцији КНОЈ припадници ове групе били похватани или побијени. Оно што је занимљиво је да није било никаквих назнака да ће Ратко Булатовић учинити такав преступ. Истовремено, док су јединице 67. пука 7. дивизије покушавале да затворе југословенско – албанску границу, у Албанију је успео да пребегне начелник штаба пука Бајо Станковић.²⁴

Поједине присталице Резолуције ИБ су одабрале активнији начин деловања, тако да се на терену, поред већ ослабљених антијугословенских и антикомунистичких одметника, појавио и један број такозваних информбираша. Јединице КНОЈ, уз подршку УДБ и Народне милиције извршиле су неколико акција и против ових одметника.

На северу Црне Горе, током октобра 1949. године, догодила су се два сукоба са одметницима – присталицама ИБ. Прво је 8. октобра дошло до сукоба на планини Турјак (околина Иванграда - Беране). Тог дана су 1, 3. и митраљеска чета 72. батаљона 67. пука из састава 7. дивизије КНОЈ, вршиле претрес терена. Одељење митраљеске чете са заставником Ђоком Вукотићем на челу наишло је на два ИБ одметника – Воју Поповића и Новака Зековића. Одметници су отворили ватру и ранили четири војника: заставника Ђоку Вукотића, Радосава Петровића, Ђељу Ахмедовића и Љубисава Михајловића. Том приликом погинуо је одметник Воја Поповић. У потери за Зековићем која је уследила грешком је дошло до сукоба са групом милиције и цивила у коме су рањена још два војника КНОЈ-а – Стеван Мићашевић и Боривоје Вићановић. Зековић је успео да избегне и ову заседу, али је потом налетео на 1. чету и био убијен.²⁵

²² ВА, АВБА, 11 – 6.3.02, Записник Саветовање у КОС-у 1950. године. Критеријуми батаљонског официра у ојени података о раду непријатеља добивених од информатора, стр. 159

²³ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, knjiga III, стр. 224.

²⁴ ВА, АВБА, 11 – 6.3.02, Записник са конференције у Управи КОС-а КНОЈ-а 8, 9. и 10. фебруара 1950. године – Дерзетерство, наше проту-мјере.

²⁵ ВА, ЈНА, Команда КНОЈ и ГЈЈ, Инв. бр. 4216-7 Извештај о ванредном догађају Команде 67. пука НО Команди 7. дивизије НО (Општем одсеку), Стр. пов. бр. 1253 од 13.10.1949.

Неколико дана касније, војна патрола која је контролисала околину села Мурино у чијој близини су се налазила двојица скривених информбироваца, сукобила се са једним цивилом у време полицијског часа. Цивил је рањен али је успео да побегне. У патроли је теже рањен мл. водник Јово Трбулан који је убрзо умро. Рањени цивил је касније ухваћен када се јавио у болницу у Плаву ради лечења.²⁶

Иначе, за територију Црне Горе, у вези са резолуцијом ИБ нарочито је било специфична такозвана појава „колебања” код цивилног становништва, која се потом преливала и на припаднике војске. У суштини проблема био је традиционални патријархални принцип поштовања старијих и виђенијих припадника заједнице, који се на специфичан начин прелио и на комунистичку партију – манифестација једног таквог обрасца понашања било је питање попут „како је неко од поколебаних стари борац, стари познати комуниста, те кад се он поколебао вјероватно зато има неког разлога итд”. Због тога је низ старешина прекомандован са поменуте територије.²⁷

На границама према Албанији, Грчкој и Бугарској које је покривала 476. бригада осећало се појачано пропагандно дејство усмерено првенствено према југословенским граничарима. То је вршено на неколико начина: путем покушаја директног контакта, преко двовласника и путем убацивања пропагандног материјала. То се посебно осећало на југословенско-грчкој граници код припадника поражених јединица Демократске армије Грчке који су се повлачили на југословенску територију где су јавно испољавали становиште своје партије која се придружила оптужбама против КПЈ.²⁸

Као и другде у ЈА, после првог таласа отвореног изјашњавања за Резолуцију ИБ и у КНОЈ је уследио период у коме је КОС морао да уложи посебне напоре како би открио присталице ИБ. И у томе је тежиште било на агентурној мрежи, односно на њеном квалитетном раду. За разлику од претходног периода у коме су се присталице ИБ отворено изјашњавале у овом другом посебна пажња је посвећена партијским састанцима и оним члановима који нису учествовали у дискусијама. Практично, више је пажње посвећено онима који се нису изјашњавали.

Такође, једна од мера било је праћење и контрола оних руководилаца који се се у првом тренутку изјаснили за ИБ или колебали али су

²⁶ ВА, ЈНА, Команда КНОЈ и ГЈЈ, Инв. бр. 3725-79, Извештај Команде 7. дивизије НО Команди КНО, Стр. пов. бр 2059 од 28.10.1949.

²⁷ ВА, АВБА, 11 – 6.3.02, Записник са конференције у Управи КОС-а КНОЈ-а 8, 9. и 10. фебруара 1950. године – Дискусија – Утицај терена на јединице КНОЈ-а, непријатељска агитација и пропаганда (Форме) наше проту-мјере.

²⁸ ВА, АВБА, 11 – 6.3.02, Записник са конференције у Управи КОС-а КНОЈ-а 8, 9. и 10. фебруара 1950. године.

променили мишљење и потом остали у служби. Будући да су такве старешине најчешће биле прекомандоване, у највећем броју случајева се догодило да уместо једних у јединицу дођу други. Овом мером било је онемогућено повезивање истомишљеника јер су путем прекоманди они „бачени” у непознате средине где је, уз велики ризик, требало да се уложи доста труда и времена да би се евентуални истомишљеници идентификовали, повезали и организовали. Вероватно је КОС на то управо и рачунао као начин да добије на времену. Руководиоци који би са таквом карактеристиком дошли у нове јединице аутоматски би постали предмет посебног третмана КОС. Да би се открило да ли је код њих искрено дошло до промене става, праћени су током партијских састанака или су им за извођење политичке наставе повераване одређене теме за разраду. Из карактера њиховог излагања и каснијих питања присутних, од којих су многа постављана управо да испровоцирају одређени став или реакцију, стицао се увид у њихово право расположење. Да би ове мере могле ефикасно да се спроведу била је потребна добра сарадња са партијском организацијом. Теме које су најчешће разрађиване односиле су се на линију КПЈ, клеветничку кампању, руководства СССР и информбировских земаља и друго.

Тако је потпоручнику Владимиру Ћуковићу дат задатак да одржи предавање по чланку „Критика и самокритика у СССР” које је он припремио само тако што је из чланка преузео поједине неповезане цитате. На неколико пута поновљено питање учесника „Ко је најодговорнији за такво стање и каква је улога СКП(б) и Стаљина у томе?” одговорио је али не помињући Стаљина. Због тога је извучен закључак да Ћуковић није желео да „раскринкава Стаљина као главног кривца за све што се дешава”. Слично се догодило са Василијем Бошковићем који је добио тему „Улога Стаљина и СКП(б) у резолуцији и клеветничкој кампањи”, при чему је истакнуто да он у свом излагању Стаљина није поменуо.²⁹ Извесни Веселин Бугарацијевић из 7. дивизије откривен је као присталица ИБ када је одбио да одржи предавање на коме је „требало разобличити клевете Информбироа у вези политике наше Партије и Владе на селу”.³⁰

Понегде је и у овом начину рада долазило до пропуста. До тога је најчешће долазило да би се избегло дубље уплитање у проблем или

²⁹ ВА, АВБА, 11 – 6.3.02, Саветовање КОС-а КНОЈ-а 1950. године, Дискусија по питању: О координацији и борби против ИБ између КОС-а и осталог руководства, учешће партијске организације у тој борби, о мерама за активизацију и расветљавање људи у које се сумња, наша досадашња искуства у расветљавању истих, стр 159.

³⁰ ВА, ЈНА, Команда КНОЈ и ГЈЈ, Инв. бр. 3719 - 19, Извештај Опунмоћства ЦК КПЈ за КНОЈ Опунмоћству ЦК КПЈ за Југословенску армију, бр. 2719 од 19.5.1950. године. Записник са састанка одржаног 12. маја 1950. године.

зато што официри КОС нису умели да оцене поједине поступке. Капетан Јаша Љубинковић, политички комесар у једном батаљону КНОЈ, у августу 1949. године одбио је да одржи предавање на тему совјетских нота упућених ФНРЈ и суштине спора између двеју партија. Батаљонски опуномоћеник КОС, потпоручник Новак Мартиновић о томе није известио ни КОС пука ни партијску организацију, иако је рад капетана Љубинковића јасно био окарактерисан као штетан и на линији ИБ. У случају потпоручника Боже Шпирте учињен је пропуст када је он, као активни присталица ИБ који је био групно повезан и организован, препуштен у надлежност партијске организације и његов случај даље није био праћен. Догодило се да је по партијској казни Шпирта упућен у дивизију без знања КОС и да је успут побегао.³¹

Један од најчешћих вербалних иступа који је у већини случајева повезиван са линијом ИБ био је иступ против увођења сеоских задруга (СРЗ – Селачких радних задруга). Многи руководиоци, а у највећој мери војници, су били осумњичени или оптужени за иступање по линији ИБ уколико су јавно критиковали мере које су спровођене ради увођења задруга или уопште тренутно стање у селима. Ови иступи су повезивани са прекршајима по линији ИБ из простог разлога зато што је једна од отворених критика ИБ и СКП(б) била упућена против стања на југословенском селу. Будући да је југословенско руководство током 1949. године приступило спровођењу мера „социјалистичког преображаја села“, између осталог, и са циљем отупљивања идеолошке оштрице напада ИБ, практично по аутоматизму критика или отпор овим мерама био је проглашаван за деловање по линији ИБ, иако у већини случајева то није имало везе са тим већ управо са тешким последицама по југословенско село које су изазвале мере обавезног откупа. То се најчешће дешавало када би се војници враћали са одсуства, где су имали прилике да слушају о предузетим мерама и начину њиховог спровођења или се сами увере у актуелно стање. Путем разговора са својим друговима они су нехотице скретали пажњу информаторима КОС који су даље прослеђивали оно што су чули. Зато је од официра КОС затражено да пажљивије приступе провери оваквих извештаја јер су према важећим идеолошким критеријумима ово били иступи „класног карактера“, који су само због чињенице да је ИБ и овај сегмент подвргао критици били нехотице повезивани са иступима по линији ИБ.³²

³¹ ВА, АВБА, 11 – 6.3.02, Записник Саветовање у КОС-у 1950. године. Критеријуми батаљонског официра у оцјени података о раду непријатеља добивених од информатора. стр 159.

³² ВА, АВБА, 11 – 6.3.02, Записник Саветовање у КОС-у 1950. године. Дискусија по питању. Оцјена вербалних иступа по линији ИБ. Критерији при оцјени и политичка зре-

Уколико би неки присталица ИБ био откривен, вршено је ислеђивање. Иначе је истакнуто да је ислеђивање информбировца било веома тешко, и оно што је занимљиво, према наводима официра КОС, што је стручна спрема и социјално порекло ислеђиваног информбировца била нижа то је ислеђивање било теже. Иако је према важећим прописима ислеђивање морало да се обави у прва три дана по хапшењу, оно је знало да потраје и много дуже. Препоручивало се да се испитивање врши ноћу „када се најбоље окривљени ломи“. Међутим, наведен је низ пропуста до којих је том приликом долазило. Тако је записник знао да потпише иследник, што је било противно важећим прописима. Где је постојала непобитна кривица, попут случаја ст. водника Светозара Николића који је затражио да се Стаљинова слика врати на зид, иследници нису извршили додатно испитивање где би се откриле везе са другим истомишљеницима. То је иначе била општа појава. Наиме, информбировци су тежили да признањем појединих мањих преступа практично прекину даље ислеђивање, чиме су штитили своје истомишљенике или сараднике. У том случају на иследнику је било да ли ће се задовољити формалним признањем кривице или ће наставити даље ислеђивање како би добио што више корисних података. Да би успешно обавио свој посао он је морао да се добро припреми, проучи оптуженог, примени читав низ вештина међу којима су наведени и трикови „иако су забрањени“. Наведена је потреба да се о онима који су осуђени по ИБ као и о онима који су иступали по ИБ, али нису ухапшени и према њима нису предузете никакве мере води евиденција. Наиме, то до тада није рађено.³³

Циљ иследника је био признање кривице. Како и на који начин се до тога долазило било је мање важно. Сугерисано је да се о окривљенима прикупљају сви релевантни подаци који би могли да се искористе приликом ислеђивања: подаци о његовом личном животу, навикама, манама, слабостима, да ли је тврдоглав, попустљив, упоран, да ли је слаб према женама, пићу, да ли је везан за породицу. Тако је приликом ислеђивања потпоручника Павла Кнежевића овај упорно одбијао да призна кривицу, иако је постојала богата документација и извештаји о његовим вербалним иступима. Будући да је веома волео своју жену, та чињеница је искоришћена за добијање признања. Наиме, он је признао кривицу само да би се видео са супругом. Осуђен је на 10 година „лишења слободе са принудним радом и губитак чина“.³⁴

лост наших официра, стр. 163.

³³ ВА, АВБА, 11 – 6.3.02, Записник са конференције у Управи КОС-а КНОЈ-а 8, 9. и 10. фебруара 1950. године.

³⁴ ВА, АВБА, 11 – 6.3.02, Дискусија одржана 20. фебруара 1950. године у XII одсеку

У случају капетана Миљанића до признања се дошло путем коректног и отвореног поступања и после дужег „политичког убеђивања“. Он као комуниста није могао да остане равнодушан према оваквом другарском односу. Међутим, иследници су закључили да је он то урадио не из искренности, већ зато што је био притешњен чињеницама и да је то била форма његове одбране – за њих је једном компромитован комуниста постао државни непријатељ чији је сваки поступак био праћен подзорењем и неповерењем.³⁵

Поручник Ровчанин је ислеђиван безуспешно месец дана. Све што су иследници добили, упркос извештајима информатора, биле су две странице записника. Коначно, иследници су почели да туку Ровчанина који је после извесног времена признао све. И у његовом случају иследници су закључили да он није био искрен и да од њега нису добили све информације. Задовољили су се тиме што је било „довољно материјала да га доста осудимо“.³⁶

И извесни капетан Мартиновић је тек под батинама признао иако се првобитно био зарекао да ништа неће рећи.³⁷

Иако су батине у појединим случајевима биле једино средство за добијање признања кривице, претходни примери су издвојени јер је „овакав начин вођења истраге неправилан и противан свим могућим законима“. Искази добијени под батинама најчешће су били нереални, а такви поступци нису популарисали официре КОС као „мирне, сталожене и културне људе, већ, напротив, као дрске, нестрпљиве и уопште као некултурне људе“.³⁸

Чини се да је иследницима КОС посебно задовољство у раду, када нису били доведени у ситуацију да користе физичку силу, представљало идеолошко-политичко надмудривање и расправљање са преступницима. Тако је, на пример, капетан Стеван Кривокапић отворено тврдио да је изградња тешке индустрије била непотребна, да је Стаљин, будући Титов учитељ, био непогрешив и да је СССР требало изаћи у сусрет када се радило о разним концесијама. Али, када су иследници правилно поставили ствари, развили дискусију и политички их изанализирали, Кривокапић није могао да уради ништа осим да призна кривицу. За то је добио 10 година робије. Поставља се питање да ли је признање добијено на овај начин било резултат њиховог убедљивог идеолошко-

КОС при 7. дивизији у Сарајеву – Кривично гоњење, шта су истраге показале у односу на рад оперативних официра, пропусти, предлози по том питању. Недостаци по материјалном (документација, саслушање сведока, тачност података итд.).

³⁵ Исто.

³⁶ Исто.

³⁷ Исто.

³⁸ Исто.

политичког наступа или психо-физичког замора преступника који је могао да се излечи једино признањем и аутоматским прекидом ове врсте тортуре.³⁹

Констатовано је да је у борби против ИБ „било понекада неправилних квалификација а понекада и сувише оштро гледање“, што је нарочито важило за КОС где је постојала наглашена жеља да се што пре елиминише непријатељ и да је „понекада долазило до неправилне оцјене, све услед недовољно сагледаних околности и недовољне дозрелости у давању правилне оцјене.“⁴⁰ Све у свему, ово је представљало једну одмерену и благу формулацију за бројне неправилности у раду КОС када је борба против ИБ била у питању.

Чињеница да су мрежу информатора првенствено чинили подофицири и војници онемогућавала је да се стекне прави увид у стање духова међу официрима. То је посебно било уочљиво након првог периода у коме су се присталице ИБ саме откривале. Када је „правилним каналисањем овог питања“ (вероватно се мисли на формирање мреже информатора међу официрима) „престало оно мишљење да више нема ИБ-аша“, током 1949. године, само у 7. дивизији ухапшено је 21 лице. Поред тога демобилисано је 14 официра, а сви они су искључени из партије. Других 14 официра је партијски кажњено.⁴¹

Делатност КОС довела је до тога да се у наредним годинама покрене низ поступака против преступника по разним основама.

Током 1950. године од укупно 4.791 покренутих кривичних поступака (по разним основама) само по линији ИБ покренуто је 536 поступака (од чега се на официре односило 297). Међутим, ни у ком случају број престапа по линији ИБ није био већи од других. Број престапа по другим основама износио је:

- због вербалне непријатељске делатности 700,
- избегавања војне обавезе 1.296,
- имовинског криминала 1.596
- и осталих кривичних дела 663 поступака.

На официре се односило 593, подофицире 664, војнике 2.451 и војне службенике 1.083 престапа.⁴²

³⁹ Исто.

⁴⁰ ВА, АВБА, 11 – 6.3.02, Записник са конференције у Управи КОС-а КНОЈ-а 8, 9. и 10. фебруара 1950. године – По агентури. Реферат мајора Петра Ђуровића, начелника КОС 7. дивизије.

⁴¹ ВА, АВБА, 11 – 6.3.02, Записник са конференције у Управи КОС-а КНОЈ-а 8, 9. и 10. фебруара 1950. године – По агентури. Реферат мајора Петра Ђуровића, начелника КОС 7. дивизије.

⁴² ВА, АВБА, 38-6.3.03.2, Десетогодишњи извештај управе КОС (непријатељска делатност 1944-1954), стр. 58.

Наредне, 1951. године, број покренутих кривичних поступака био је 5.808. Због престапа по линији ИБ покренуто је 1.187 поступака (од чега се на официре односило 730). Такође је покренуто:

- због вербалне непријатељске делатности 639,
- избегавања војне обавезе 1.112,
- имовинског криминала 1.804
- и осталих кривичних дела 1.006 поступака.

На официре се односило 1.216, подофицире 941, војнике 2.654 и војне службенике 1087. Укупно је обустављено 388 поступака.⁴³

Током 1952. године број покренутих кривичних поступака износио је 3.979. Због престапа по линији ИБ покренуто је 453 поступака (од чега се на официре односило 251). Такође је покренуто:

- због вербалне непријатељске делатности 201,
- избегавање војне обавезе 825,
- имовинског криминала 1.340
- и осталих кривичних дела 960 поступака.

На официре се односило 596, подофицире 608, војнике 2.012 и војне службенике 763. Укупно је обустављено 327 поступака.⁴⁴

Наредне, 1953. године, број покренутих кривичних поступака био је 3.621. Због престапа по линији ИБ покренуто је 148 поступака. Такође је покренуто:

- због вербалне непријатељске делатности 26,
- и избегавања војне обавезе 920.

На официре се односило 504, подофицире 492, војнике 1.933 и војне службенике 692. Укупно је обустављено 289 поступака.⁴⁵

Закључно са 1952. годином, за Резолуцију Информационог бироа у целој земљи изјаснило се 55.343 члана КПЈ, од којих је 21.880 учесника НОР-а (1.673 носилаца „Партизанске споменице 1941“), 4.153 активних припадника ЈА/ЈНА и 1.722 припадника органа унутрашњих послова.⁴⁶

⁴³ Исто.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ *Sednice CK KPJ 1948-1952*, Branko Petranović, Ranko Končar i Radovan Radonjić, Beograd 1985, стр. 719.

Као и остали делови југословенског безбедносног система, КНОЈ је играо запажену улогу у борби са присталицама ИБ-а у сопственим редовима. Управо је у годинама сукоба са ИБ-ом дошло до кључне трансформације КОС-а у тајну службу совјетског типа.

Dmitar TASIĆ

THE COUNTER-INTELLIGENCE SERVICE AND
THE RESOLUTION OF INFORMBEAUREAU

*A Contribution to the research of history
of military security service*

Summary

During the first afterwar years, Counter-intelligence service (KOS) played an important role in the process of consolidation of the Yugoslav Communists' authority. As well as the other parts of Yugoslav security system, KOS has emerged from OZN-a (Department for people's protection). Important moment for further efficient functioning of KOS was the Resolution of Informbeureau and its effects. Significant number of the Yugoslav Army Forces' members has, at first moment, declared a support to its contents. Following repression provided with many IB supporters continued their activities illegally. When the raids and arrests continued, they have tried to hide their activities in order to avoid them, so the KOS members had to reapply the old measures and techniques, mostly the use of net of informers. Situation was even more complicated since such a net, especially among the officers, so far haven't existed, so there was needed a certain amount of time to be built. During the confrontation with Cominform, a genuine transformation of KOS into a secret service of Soviet type has occurred.